

Proslov na rozloučenou

Rudolf Steiner

Vážení přítomní!

Po dojemných slovech, která byla právě pronesena, mi dovoluje vyslovit na závěr této Summer School ještě několik pozdravných a děkovných slov.

Když se ohlédnou za tímto časem v Penmaenmawru, mohu říci, že v něm musím spatřovat čas hlubokého uspokojení. Tato Summer School byla příležitostí nechat tady v Anglii zaznít anthroposofii rozsáhlejší měrou a po delší čas samu o sobě, zcela jako anthroposofii. A především to mě naplňuje hlubokým uspokojením.

Právě na půdě anthroposofie nesmíme příliš podceňovat myšlenky, z nichž taková akce vychází. Myšlenku, z níž vzešla tato Summer School, přede mnou rozvinul Mr. Dunlop, když jsem ho navštívil během jeho nemoci; o této myšlence se totiž zmínil již při mé minulé návštěvě Londýna. Byl tehdy zcela naplněn představou, aby se do toho, co již bylo pro anthroposofii tak účtyhodným způsobem vykonáno, začlenilo něco, co má světu představit ústřední úsilí anthroposofického hnutí jako takového. A tenkrát mi řekl, že mu přišlo na mysl představit světu v takovéto Summer School obsah, který může anthroposofie podat prostřednictvím slov, ale také to, co z ní vzešlo v podobě eurytmie. A vyslovil ještě třetí myšlenku, jejíž realizace samozřejmě nebyla možná hned, protože pro vnější realizaci byla pro první náprah příliš velká. Přesto pro nás bylo uspokojením realizovat právě v Penmaenmawru to, co je ústředním úsilím anthroposofie, co vystupuje jako anthroposofie o sobě, i to, co z anthroposofie tak, řekl bych, vroucně vyrostlo, totiž eurytmii.

Tím samozřejmě nechci říci, že uplatnění jiných proudů vyrůstajících z anthroposofie má být podceňováno. Avšak tomu, kdo si může hlouběji ověřit souvislosti lidské duše, zejména souvislosti mezi takovým hnutím, jakým je hnutí anthroposofické, a tím, co z něho může vzejít světu, tomu je jasné, že tyto další proudy mohou ve světě náležitě působit jenom tehdy, jestliže se skutečně realizuje to, co je obsahem ústřední anthroposofie.

Věřte, že pedagogické hnutí ve všech oblastech mi leží skutečně hluboko, hluboko v srdci. Ale nikdy, možná právě proto, že mi tolik leží na srdci, nikdy bych nikoho nemohl ujišťovat, že sám od sebe může s vnitřní pravdivostí plně porozumět tomuto pedagogickému hnutí, které vzešlo z anthroposofie, natož pak že by skutečnost, že se publikum nejprve získá pro pedagogiku a výchovu vzešlou z anthroposofie, mohla snad vést k anthroposofii.

Tím správným bude muset být pravý opak v tom nej vlastnějším slova smyslu: totiž že právě skrze anthroposofii samotnou, skrze pěstování anthroposofie v její nejústřednější oblasti dojde také ke skutečnému porozumění tomu, co z anthroposofie vzešlo, zejména pro svět tolik důležitému pedagogickému hnutí. Proto mi Mr. Dunlop tenkrát mluvil naprosto ze srdce, když řekl, že před pěstování závislých hnutí je třeba postavit především to, co musí být jejich zdrojem: anthroposofii.

Přesto bych byl nejraději, kdybych pro anthroposofii měl každých osm dní nějaké jiné jméno, aby publikum nelpělo na jméno, místo aby se ptalo na věc samotnou. To však nejde kvůli dopisnímu papíru a kvůli dalším záležitostem. A právě když si vzpomenu na onen rozhovor, musím říci: Kdo je v duchovně-vědeckém hnutí takto doma, jako jsem v něm doma já sám, může to, co je schopen dát, dát tehdy, když to světu nemusí nijak vnucovat, když to může dávat takřikajíc proto, že se to od něj žádá, že se to od něj žádá náležitým způsobem.

V podstatě by měl být tento zákon mnohem více poznáván: totiž že skutečnou okultní duchovní vědu lze dávat jenom tehdy, když se o ni žádá, žádá-li se o ni náležitým způsobem. A tenkrát byla žádána náležitým způsobem.

A tak mohu říci, že se domnívám, že právě tato Summer School v Penmaenmawru může být nesmírně oplodňující pro celé anthroposofické hnutí v Anglii a jeho pobočky. Proto se za dobou, kterou jsme mohli strávit tady v Penmaenmawru, můžeme ohlížet s takovým uspokojením. A skutečně s hlubokým dojetím vyslovuji za paní dr. Steinerovou i za sebe poděkování Mr. Dunlopovi a těm, kdo se spolu s ním přičinili, že bylo možné právě to, co je v anthroposofii tím ústředním, a poslucháčstvu tak milému, jako je to, které bylo právě zde přítomno, představit rovněž z anthroposofie vzešlou eurymii. A tomuto poslucháčstvu jsme neméně vděční - mluvím jistě i jménem paní dr. Steinerové - za pozornost, která nás tolik nesla.

Je neobyčejně významné, můžeme-li na jedné straně mluvit o tom, co se snažíme čerpat z pramenů duchovně-vědeckého poznání, neboť to je to, co má vlastně k srdci a k duši člověka promlouvat nejhluběji. Na druhé straně však žijeme v době, kdy na všemožných příznacích skutečně můžeme vidět, jak nezbytné je, aby novější civilizace dostala zásadní spirituální impuls, a jak málo je to, co přišlo ze starých časů, vhodné k tomu, aby se civilizace mohla plodným způsobem dále vyvíjet. Upadala by, kdyby nemohla obdržet nový spirituální podnět. A skutečně mohu říci, že vzejde-li možnost poukázat v takové souvislosti jako zde na to, co je nutné pro tuto dobu, naplňuje mě to nejhlubším uspokojením.

Dnes ráno jsem například musel upozornit na to, že civilizaci samotné hrozí určité okultní zajetí; a veškerý duchovní život je v naší době ohrožen nebezpečím okultního zajetí více, než si lidé myslí. Na toto nebezpečí můžeme poukazovat všude. Dnes ráno jsem se zmínil o proslovu, který nedávno přednesl v Anglii na jednom velmi významném shromáždění Oliver Lodge. Zmínil jsem se o tom, jak je právě z tohoto proslovu vidět, že i v té nejabstraktnější vědě žijí touhy - touhy, které sice zůstávají v podvědomí, které však, pokud jim člověk správně porozumí a vycházejí-li ze správného smýšlení, směřují k tomu, co (i když to řekneme ve vši skromnosti) skutečně může dát duchovní věda. A když tyto věci sledujeme, můžeme všude vidět, jaké musí být v takovémto případě slovo duchovní vědy.

Je významným jevem, že právě ze způsobu myšlení a ze smýšlení, které je zcela zakořeněno v té nej oficiálnější moderní vědě, vzešla pozoruhodná kniha, kterou Oliver Lodge napsal o duši svého syna po jeho smrti a která nese název *Raymond or Life and Death*. Stačí, abych se jen zmínil o tomto faktu; ta kniha zde bude známá. Jednalo se o to, že syn Olivera Lodge, který zahynul ve válce, se ozval na základě mediálního zprostředkování a sdělil věci, které bolestně pohnutému otci pronikly hluboko do duše.

Když tato brožura o Raymondovi Lodgeovi z pera onoho vynikajícího muže Olivera Lodge vyšla, svět užasl; neboť Oliver Lodge v ní s nesmírnou učeností, která skutečně vzešla z toho nejsvědomitějšího, nejexaktnějšího moderního myšlení, poukázal na duchovní, spirituální svět. Byl shromážděn nesmírný materiál, aby se ukázalo, že tímto mediálním způsobem se lze skutečně dostat do duchovního života světa, a to metodou podobnou té, jakou používá moderní přírodní věda. Zvláště překvapivá byla pro svět okolnost, že se na základě mediálního zprostředkování mohlo mluvit o fotografii, kterou na válečném dějišti ve Francii zhotovili Raymond Lodge a jeho kolegové. Raymond Lodge a jeho spolubojovníci pořídili dva snímky po sobě; a jak to fotograf při druhém snímku často dělá, nechá fotografovaného poněkud jinak natočit obličej, zvednout hlavu atd. O těchto fotografiích se v Anglii nemohlo nic vědět; když se o nich totiž mluvilo, byl Raymond již mrtev.

Jak sděluje David Lodge, duše Raymonda Lodge mluvila prostřednictvím média s ním a s dalšími rodinnými příslušníky, mluvila o těchto fotografiích, které tady v Anglii nikdo neviděl; dorazily sem teprve o tři týdny později. Vše se potvrdilo také díky té maličké změně v posazení a držení těla. Co může být překvapivějšího než tohle! Co může být překvapivějšího, než že je něco popisováno mediální cestou, s uvedením toho, že to je duše zemřelého, která popisuje něco, co v Anglii dosud nebylo známo a co sem dorazilo teprve později.

Přesto se právě v tomto bodu vplížil strašlivý omyl. Každý, kdo je v této oblasti zběhlý, ví, že podle okolností existují různé možnosti předvídajících vidění. To, co tenkrát viděl kroužek shromážděný kolem média, když zaměřil pozornost na obrázky, které do Anglie dorazily teprve později, mohla mediální osoba předvídat, aniž by jakýmkoli způsobem připadala v úvahu duše zemřelého - bylo to předvídající vidění, sice neobyčejně jemné, intimní, nicméně vidění. Člověk skutečně nemusí být pouze moderním vědcem, chce-li být náležitě kritický vůči zjevením duchovního světa. Vše, co se v této oblasti objevuje, dokonce i vynikající, seriózní, exaktní práce Olivera Lodge, spíše odvádí od skutečného uchopení duchovního světa, než že by to k němu vedlo. Zvyklostí myšlení a bádání, přebírané dnes z přírodních věd, jsou takové, že lidé i při zkoumání duchovních skutečností chtějí postupovat stejně, jak jsou zvyklí postupovat v laboratoři, a každý krok chtějí provádět na základě něčeho hmotného. Tento způsob však k duchovním skutečnostem nevede. K těm vedou jen ryze duchovní cesty, jak zde byly popsány. A člověk, který se domnívá, že takovouto mediální cestou dojde k duchovním skutečnostem, k nim sice dojde, ale budou to takové skutečnosti, které se odehrávají na fyzické pláni, ve fyzickém světě.

To, co bylo popsáno, je jen zdánlivě něco, co se sem promítá z duchovního světa: bylo to totiž předvídání dvou věcí, které se odehrály ve fyzickém světě. Jistě, fyzický svět je všude vyplněn duchem, ale člověk se ohledně vztahu pozemského světa ke světu nadzemskému mylí, nemá-li možnost zaměřit ke skutečnému, opravdovému duchovnímu bádání. A to je také případ toho, co jsem zmiňoval dnes ráno: Jestliže lidé chtějí čerpat jen z myšlenek přírodní vědy, jak jsou dnes běžné, a podle těchto myšlenek postupovat, staví tím kolem sebe zdi okultního vězení. A v těchto okultních vězeních se pak provádějí pokusy, které se zcela míjejí s pravdou; nepředstavují totiž pravdu, nýbrž strašlivé omyly, které od pravdy spíše dále odvádějí. A odvádějí od ní tím více, je-li zapojeno lidské srdce tak silně jako v tomto případě u věcí, které stojí v knize o Raymondů Lodgeovi. A protože v oblasti, kde začne promlouvat duch, přichází z našeho srdce tak silná odezva, protože se to srdcí tak silně dotýká, vkrade se do nich velmi lehce to, co snadno může být lidským předsudkem; musíme tu vynaložit veškeré prostředky, abychom zmařili možnost, že budeme obestaveni duchovními zdmi okultního vězení.

Tyto věci bych zde vůbec neřikal, kdyby to nevyžadovala velká vážnost doby. A tato vážnost doby to vyžaduje. Neboť je to tak: Lidstvo má zapotřebí energický krok k duchu.

V průběhu tohoto letního kurzu jste mi položili řadu dotazů. Na některé nebylo možné úplně odpovědět, ne snad proto, že by ta látka byla příliš obtížná, ale protože ve vývoji lidstva ještě úplně nenastala doba, kdy lze o některých věcech zcela nezaujatě mluvit. Zejména tehdy, když se lidé ptají na spirituální vztahy jednotlivých národů. Tak jste mi také položili otázku, jak se to má v duchovním světě s tím, že jeden národ porobí druhý a učiní ho na sobě závislým.

Ach ano, o těchto otázkách by duchovní věda samozřejmě mohla podat náležitou informaci. Ale doba opravdu ještě není způsobilá - věřte mi to, vážení přátelé - aby se o těchto věcech mluvilo zcela nezaujatě. Neboť zcela nezaujatě se dnes ještě neberou ani konečné důsledky oněch pravd, které začínají například takto: Zkuste si jen položit otázku, jestli je vnější aspekt skutečně tím jediným, když nějaký národ učiní druhý na sobě závislým ve fyzickém ohledu, v materiálních záležitostech světa. Lidé ne vždy vidí, že národ, který učinil druhý národ na sobě materiálně závislým, se stal spirituálně závislým na tom národu, který na sobě učinil závislým materiálně. To je však jen začátek pravd, jež se také musí stát známými v celém civilizovaném světě. A univerzálního porozumění těmto věcem, které pak mohou získat plný význam i v praktickém životě, nedosáhneme žádným jiným prostředkem, než budeme-li mít skutečně vnitřní odvalu otevřít se vlastním duchovním pravdám.

A tak se to koneckonců má i s otázkou, jestli dnes nejsou ve světě individuality, které by nějakým způsobem vlastnily vyšší pravdy, které by tyto pravdy dávaly světu a byly by snad ve vzájemném spojení. Už jsem se zmiňoval, že nezáleží jen na tom, jestli mají jisté individuality do světa vysílat pravdy, ale jestli chce svět tyto pravdy přijmout. Poukazoval jsem na různé překážky, které dnes existují a které bychom mohli vyjádřit asi takto: Bódhisattva sice čeká, musí tu však být nejprve dostatečně velký počet lidí, kteří mu dokážou porozumět. A položíme-li si otázku, zda ti, kdo mají světu sdělovat duchovní pravdy, tyto duchovní pravdy světu také sdělují, pak lze konstatovat: To, že je něco vytištěné na papíře, ještě vůbec nic neznamena. Chtěl bych se jen zmínit, že dnes může být na papíře vytištěné leccos, co odhaluje ty nejhlubší moudrosti. Vždycky však záleží na tom, jestli lidé těmto moudrostem také rozumí. A je mnoho prostředků porozumění; je také mnoho prostředků porozumění, které lze použít. Avšak dorozumění mezi lidmi, kteří něco sdělují z vyšších světů, bylo snadnější v době, v níž se mluvilo z posvěcených míst, jako jsou ta, která zde skrývají ony druidské kruhy, a v níž se myšlenkové vlny, které z takových míst proudily do světa, neselektovaly s vlnami bezdrátové telegrafie.

Zase nejde o to, že bych chtěl zpátečnický odmítat bezdrátovou telegrafii. Ta je samozřejmě pro lidstvo materiálním pozehnáním. Ale jde o to, že mají-li duchovní sdělení skutečně proudit světem v době, v níž se duchovní vlny setkávají s vlnami bezdrátové telegrafie, jsou nutné větší síly než v době, kdy tomu tak ještě nebylo. Kéž by lidé jednou pochopili základní, hlubokou pravdu, že právě v naší době, v níž pro dobro lidí dosáhla materiální kultura takové výše, jaké dosáhla, že právě v této době je o to více nutné, aby se s velkou intenzitou, s energickou intenzitou spiritualita vepisovala do lidských srdcí a z těchto srdcí se šířila. Zde k tomu byla vskutku dobrá, velká příležitost. Žili jsme totiž jakoby v atmosféře, která tady z těch starých svatyní skutečně ještě úžasně vyzářovala - a také na to jsem v průběhu přednášek mohl upozornit. Bylo proto šťastným nápadem vybrat protento- krát tohle místo, kde mohlo jaksi duchovně ožít to, co kdysi bylo přítomné ve střední a severní Evropě, dříve než světem prošlo mystérium na Golgotě; to, co na mystérium na Golgotě čekalo, co však zprvu nijak nepokračovalo, když sem z jihu dorazilo křesťanství - jak jsem to vylíčil dnes ráno. V jistém ohledu to stále ještě čeká.

Když člověk přijde do oné obdivuhodné samoty, v níž stojí ty kameny, může se ještě setkat s reálnými dozvuky toho, co tady v severních krajích Evropy kdysi velkou silou působilo. A v tom mocném proudu žilo tenkrát leccos, co už dnes není možné, protože lidské duše musí jít dál a při dnešním pokroku by nesnesly, aby je to omezovalo v jejich svobodě. A tak to nejhlubší okultní vědění, které bylo kdysi vyzvěděno ze svátých tajemství, zvolna přešlo do kosmické vzpomínky, která jako zářivá oblaka zahaluje vrcholky hor, v jejichž kotlinách jsou ony svatyně. Právě to také dodává tu zvláštní atmosféru všemu, co zde může být vykonáno ve prospěch novějšího duchovního života. To jsou skutečnosti, kvůli nimž bychom, paní dr. Steinerová i já, chtěli vyslovit nej- hlubší poděkování za to, že smíme díky úsilí Mr. Dunlopa, Mrs. Merryové a dalších vepsat tento penmaenmawrský kurz do an- throposofického hnutí.

Už zde bylo krásným způsobem zmíněno, kolik lidí se před kulisami i za kulisami podílelo na tom, aby tohle všechno bylo možné, a tak jako jsem vyslovil nejrůznější dík vám všem za pěknou pozornost, kterou jste na takovémto krásném místě věnovali anthroposofii, eurytmii atd., platí toto poděkování skutečně i všem těm, kteří toto setkání tak hezky připravili a během letní školy samotné se o něj také krásně starali. Už jsem se o tom zmiňoval: Kdo ví, kolik úsilí je třeba vynaložit, aby se něco takového uskutečnilo, kdo byl často sám u toho, ten tyto věci dokáže vskutku dobře posoudit. A ten ví také ještě něco jiného: Ti, kdo v dřívějších dobách byli kolem mě a sami museli takovéto věci připravovat, posílali vždycky svou kůži jako první do továren, kde se kůže vydělává - uspokojit všechny totiž v podstatě většinou nelze. Nelze uspokojit všechny a člověk to nakonec stejně vždycky schytá. A je pak dobře, když mají všichni ti, co stojí za kulisami a celé to zařídili, právě na tyto dny vydělanou kůži.

Anthroposofické hnutí skutečně vyrostlo z mála. V Dornachu jsem před nedávným poukázal na dobu - je to teď jednadvacet nebo o něco více let za námi - kdy bylo anthroposofické hnutí uvedeno v rámci theosofického hnutí do života prostřednictvím časopisu *Lucifer-Gnosis*. Tento časopis nezanikl, pouze se nakupilo tolik práce, že v jeho vydávání nebylo možné pokračovat. Dosáhl nejen dostatečného, ale dokonce znamenitého počtu předplatitelů právě ve chvíli, kdy jsem nemohl v práci na něm pokračovat. S tímto časopisem však anthroposofické hnutí začalo vskutku v malém. Největší část *Lucifer-Gnosis* jsem psal takřikajíc sám; potom jsem musel jet do tiskárny, abych tam obstaral korektury, pak jsme dostali hotové sešity a s paní dr. Steinerovou jsme na ně dávali křížové pásky a sami jsme na ně psali adresy (neměli jsme dokonce ani tištěné adresy, ba ani psací stroj), a potom jsme každý vzali koš na prádlo, dali jsme do něj časopisy a šli jsme na poštu. Takto v malém začínalo anthroposofické hnutí.

Ani při přednáškách jsme nemohli hledět na to, aby to byly tak elegantní, úžasné prostory jako ty zdejší. Jednou jsem přednášel v místnosti, kde jsem při každém kroku musel dávat pozor, abych, protože podlaha byla samá díra, při chůzi sálem do některé z nich nohou nevpadl. Proto pro mě nebylo žádným překvapením, že sem v těchto dnech zase jednou - skoro bych řekl, jako taková reminiscence - napršelo, neboť tady v městské hale je strop také děravý. Když tyhle věci srovnám s počátky anthroposofického hnutí, tak jsou to přesto velmi slavnostní časy oproti tomu, co tehdy v takto slavnostní podobě ještě nemohlo existovat. Vůbec se nestydím říci, že v Berlíně jsme například jednou - protože jiný lokál jsme v určený den nemohli sehnat a také z některých dalších důvodů, které zde nemohu rozebírat - museli přednášet v prostoru, který nám vyčlenili pomocí takzvané „španělské stěny“; za ní bylo slyšet cinkot püllitrů, protože tam byl pivní výčep. A když nám jednou nemohli dát ani tento sál, řekli nám: Tenhle sál je dnes obsazený důležitější akcí; běžte do jediné místnosti, kterou ještě máme - a to bylo něco mezi sklepem a chlévem. Anthroposofické hnutí se tedy opravdu muselo probojovat. A proto také dovede být vděčné, žije-li v lidských srdcích. A zřejmě chápete, že právě z naší strany si velmi ceníme toho, co se zde v těchto dnech událo.

Do těchto děkovných slov bych chtěl zahrnout veškeré své nejhlubší, vroucné uspokojení, které v tuto chvíli pociťuji nad uplynulými dny v Penmaenmawru. Na závěr bych chtěl již jen říci, že mám-li zde v Anglii působit pro anthroposofii, je to vždy pro posluchače obrovský výkon, protože musí na přednáškách strávit dvojnásobně dlouhou dobu, když se všechno musí překládat. Z jednoho důvodu mě to ovšem nemrzí, a sice z toho důvodu, že se mohlo ukázat něco, co je v podstatě naprosto neobyčejné - totiž vynikající překladatelské umění Mr. Kaufmanna. I teď bude muset přeložit, co říkám, a jako vždy ho prosím, aby tato poslední slova nevynechával, jinak mu hrozím, že požádám dr. Baravalleho, aby je přeložil on. Vyslovuji tedy svůj dík i Mr. Kaufmannovi za to, co tak oddaným způsobem vykonal, přestože málem onemocněl, jelikož si s sebou nevezl zimní kabát, sem, kde člověk zimní kabát opravdu potřebuje. Bez oddechu se ujímal této práce, a to, jak zcela jistě vím, k největší spokojenosti posluchačů. Jemu patří především ten nejsrdečnější dík, neboť musím říci: Co bych si byl počal, kdyby tu Mr. Kaufmann nebyl a nezprostředkoval to, co jsem vám s takovou radostí poskytoval.

A tak chci nyní na závěr této letní školy vyslovit jménem paní *závěrečné* dr. Steinerové i svým z celého srdce poděkování skutečně všem *poděkování* - a věřím, že jsem to dostatečně zdůvodnil: Mr. Dunlopovi, Mrs.

Merryové i Mr. Kaufmannovi a všem ostatním, kdo se, ať už před kulisami nebo za nimi, přičinili o zdárný průběh tohoto setkání. A chci také vyslovit ujištění, že vzpomínka na to, co jsme zde v Penmaenmawru mohli prožít, bude vskutku hluboce srdečná a vždy živá.

Těmito slovy, která nás mají v budoucnu spojovat, neboť jsme zde, jak se domnívám, společně pobývali v harmonii, posvěcené též historickými vzpomínkami, těmito slovy bych chtěl uzavřít svůj pozdrav a své poděkování za tyto krásné dny v Penmaenmawru.

Penmaenmawr, 31. srpna 1923, večer

GA 227